

Pavel Zahrádka, *Heteronomie estetické hodnoty. Sociologická kritika filozofické estetiky,*

Host, Brno 2015, 239 s., ISBN 978-80-7491-490-4

Filosofie je jistě disciplínou, která s sebou nese pečť nepraktického oboru. Oblast umění je pak sférou nepraktickou již na úrovni praxe, natož pak filosofická spekulace o ní. Tato dvojnásobná zbytečnost filozofické estetiky mnohdy vede k údivu nad tím, že někdo může brát její problémy vážně a nespokojí se pouze s tvrzením, že každému se líbí něco jiného, že něco právě přišlo do módy a něco z ní vychází. Střet této dvojí úrovně, na jedné straně filozofické spekulace, chtějící určit normy pro správné vnímání a hodnocení, a na druhé každodenní zkušenost proměnlivosti vkusu i hodnot, představuje jeden z hlavních problémů moderní estetiky.

Je zjevné, že výsledky současné sociologie jsou hozenou rukavicí normativní snaze tradiční filozofické estetiky. Ty za sebevědomou představou obecné platnosti estetické hodnoty opírající se o teorii nezaújatého postoje odhalují již ne tolik nezaújaté zájmy. Vycházejí od feministické estetiky, rozlišení mezi vysokým a nízkým uměním, postkoloniálních studií a v neposlední řadě i sociologické analýzy vkusu, odhaluje vliv sociálních a mocenských zájmů na estetické hodnocení a tvorbu uměleckého kánonu. Zdá se tak, že filozofická estetika jen povýšila určitou historicky podmíněnou teorii na univerzální princip, který implicitně podporoval zájmy vládnoucí třídy.

Pavel Zahrádka se ve své knize pokouší především o propojení výsledků kulturně sociologických oborů se současnou filozofickou estetikou v její analytické verzi.¹ Autor vychází od analýzy estetických pojmů Franka Sibleyho a rozšiřuje ji. Podle autora je třeba rozlišovat estetické pojmy, které užíváme v estetických soudech, do tří kategorií. První jsou čistě deskriptivní pojmy vyjadřující expresivní, behaviorální, afektivní či formální složky díla. Druhé čistě hodnotící pojmy jako krásný, kvalitní, ošklivý, které ovšem neurčují, v čem daná kvalita spočívá. Poslední skupinu tvoří pojmy hutné, tj. pojmy, u nichž splývá deskriptivní a hodnotící složka takovým způsobem, že jsou od sebe nerozlišitelné (například použití termínu elegantní podle autora nezávisí jen na mimoestetických kvalitách, ale i na postoji mluvčího). Filozofická analýza estetických pojmů tak dává za pravdu sociologické kritice v tom, že umělecká hodnota nepředstavuje obecně platnou autonomní hodnotu, jak se domnívala tradiční filozofická estetika. Naopak se ukazuje, že mnohé estetické pojmy, které používáme pro hodnocení uměleckých děl, mnohdy odrážejí životní styl člověka i jeho společenské podmínky. Zbytek knihy proto autor věnuje důsledkům heteronomie estetické hodnoty na úrovni epistemologické a ontologické.

Jestliže estetické pojmy odrážejí životní styl člověka a mají ve velkém počtu případů charakter hutných estetických pojmů, pak musíme podle autora očekávat dvojí. Buď spory, v nichž tyto pojmy používáme, lze jednoduše rozhodnout odkazem k vlastnostem díla, nebo – a to je podle autora většina případů – se nejedná o skutečné rozepře. Důvodem může být jednak skutečnost, že zdánlivý spor vzniká nezohledněním kontextu, z něhož oba účastníci sporu hovoří. Zde hraje roli skutečnost, že estetické pojmy odrážejí životní styl člověka v širokém slova smyslu. Zdánlivý spor tedy pramení z nerefektování odlišného životního stylu, který vytváří kontext estetického soudu.

¹ P. Zahrádka, *Heteronomie estetické hodnoty. Sociologická kritika filozofické estetiky*, Host, Brno 2015.

Za druhé se podle autora může jednat o tzv. bezchybné soudy, tj. soudy, které nelze rozhodnout poukazem k ověřitelnému faktu. Neověřitelnost má svůj původ naopak v hutném charakteru estetických pojmů, u nichž nelze právě odlišit deskriptivní složku, k níž by šlo poukázat, od složky hodnotící.

Jestliže se ovšem ve většině estetických sporů o skutečný spor nejedná, klade se otázka, oč v nich běží. Neukazuje se zde zjevně, jak jsem připomněl v úvodu, že filosofická estetika je jen nepraktickou spekulací bez reálných důsledků? Na této z hlediska tradiční estetiky jistě nové, ale zároveň nejisté půdě vykračuje Pavel Zahradka správným směrem. Domnívám se, že tváří v tvář nelichotivé situaci, že totiž v estetických sporech z běžného pohledu většinou o nic nejde, se správně snaží o hlubší postžení toho, oč v estetických sporech běží. Sociologická analýza a pojmová analýza estetických pojmů totiž ukazují nesmyslnost estetických sporů pouze vzhledem k představě, že v nich běží o to rozhodnout, kdo má pravdu, ve smyslu shody určitého tvrzení s realitou. Co je podle autora naopak nutné udělat, je změnit svůj předpoklad ohledně toho, oč v estetickém sporu běží. Nejde totiž o reálné spory (spory o to, jak se to s věcmi má), ale o spory normativní, v nichž jde o „vyjasňování, prosazování či revizi naší formy života“.² Tedy nikoli o poznání, ale o porozumění.

Tento přístup autor pevně drží i vzhledem k otázce ontologie estetických vlastností. Zahradka odmítá teorii superveniencie estetických hodnot na hodnotách mimoestetických. Naopak se sám domnívá, že dělení na mimoestetické a estetické vlastnosti a zdánlivé vysvětlování estetických mimoestetickými je pouze klamem. Důvodem je pro něj skutečnost, že mimoestetické vlastnosti jsou pro nás, pokud jsou právě subjektem hodnocení, estetické. Jde tedy o řečový kontext, v němž je daný objekt pojmenováván. Autor se proto kloní k funkčnímu pojetí estetických vlastností. V něm hraje důležitou roli řečový kontext (tón může být popsán jako hluboký, těžký nebo pomocí své frekvence, jde ale o týž tón popsáný v různých řečových kontextech). I na úrovni ontologie estetických vlastností se tak Zahradkovi ukazuje, že „hledání adekvátního ontologického modelu nás vede na scestí. Co je to estetická vlastnost, můžeme mnohem lépe vysvětlit z epistemologického hlediska. Estetické vlastnosti jsou intrinzní vlastnosti objektu, které jsou v dané kultuře pokládány za hodné naší pozornosti a ocenění.“³ Sama existence estetických vlastností, totiž co je a co není považováno za estetickou vlastnost, tedy spočívá v určité formě porozumění či způsobu života.

Zahradkova kniha dává za pravdu sociologické kritice v tom, že odhalila jak nerealizovatelnost požadavku nezaujatého subjektu, tak především arbitrárnost, s níž byla nastavena kritéria estetické hodnoty a normativní podmínky na osobu kritika a jeho specifický postoj. Autor bere tyto výsledky vážně a snaží se dosledovat jejich důsledky ve spojení s filosofickou estetikou. Výsledkem je překvapivé zjištění, že v oné nepraktické oblasti filosofické estetiky, která je nepraktickým uvažováním zejména o nepraktické oblasti uměleckých děl, běží o samotné naše vztahování se ke světu. Pavlu Zahradkovi se tak daří poukázat na to, že estetické rozepře „plní v pluralitní společnosti, která se nezakládá na nezpochybnitelné tradici či pevném společenském řádu, důležitou společenskou funkci. Estetické spory, které se ve svých důsledcích vedou o správnou či přijatelnou formu života, povětšinou nevedou na rozdíl od etických či náboženských rozepří k bezprostředním názorovým nebo mezilidským konfliktům. Mohou proto plnit úlohu pomyslného testovacího rozhraní pro vyřešení jiných normativních rozepří, například etických či politických sporů.“⁴ Zahradkovo zajímavé propojení sociologie a filosofické estetiky neotvívá jen pozoruhodnou perspektivu na estetické spory, ale je rovněž napsáno velmi jasným jazykem, doplněným

² Tamtéž, s. 154.

³ Tamtéž, s. 188.

⁴ Tamtéž, s. 154.

o řadu aktuálních a pečlivě zvolených příkladů. Tento moment tak ještě podtrhuje a dokresluje význam estetických sporů v životě člověka v kontextu aktuálního dění.

Jan Josl

Jiří Koten, *Jak se fikce dělá slovy. Pragmatické aspekty vyprávění,*

Host, Brno 2013, 160 s., ISBN 978-80-7294-846-8

Kniha Jiřího Kotena je příspěvkem do neustávající debaty, jejímž středobodem je snaha podat definici fikce, přičemž na základě vybraných koncepcí, které podrobuje kritice, autor dává tušit, o jak komplexní a košatou diskusi se jedná. Vzhledem k tomu, že zájem o téma fikce a fikčnosti je v současné době příznačný spíše pro angloamerickou a německou oblast, má tato kniha už jen proto potenciál zaujmout na domácí scéně čestné místo. Těžiště knihy – a tudíž zároveň klíč, dle něhož jsou ty které teorie vybírány – však představuje samotný Kotenův návrh, jak otázku definování fikce řešit, a sice pokus o systematickou syntézu dvou základních přístupů. Na jedné straně toho, jež lze zastřešit otázkou „Co je fikce?“, a na straně druhé toho, který se táže, „Jak s fikcí zacházíme?“. První z perspektiv autor reprezentuje přístupem, který chápe otázku fikčnosti jako otázku po povaze „znamenání“ fikčních textů, respektive jejich významu či referentu, přístupem, který lze nazvat sémantickým. Konkrétními zástupci se pak stávají různé teorie možných/fikčních světů. Ty tedy spatřují fikčnost textu v jeho potenciálu rozvrhovat specifický fikční svět. Onen druhý základní možný náhled na fikci pak Koten shrnuje pod hlavičku pragmatického přístupu. Za jeho reprezentanty volí ty teorie, jež odvozují fikčnost textu od fikčnosti vypovídání,¹ tedy teorie řečových aktů, úžeji pak teorie předstírání. Oba přístupy, sémantický a pragmatický, přitom považuje za vzájemně komplementární, a celou knihu lze tudíž chápat jako snahu tuto komplementaritu a její explanační sílu demonstrovat – byť, jak naznačuje podtitul, je tak po většinu času činěno z hlediska pragmatického.

První kapitola představuje jistý úvod do problematiky a věnuje se především vysvětlení stanoviska sémantických teorií fikce, přičemž proti některým výtkám obhajuje legitimitu teorií fikčních světů. Kapitola druhá pak přechází k teoriím pragmatickým, respektive teoriím předstírání. Koten se zde zabývá předními autory tohoto myšlenkového proudu a ze strategií, na jejichž základě jednotlivé teorie volí a z jakých pozic je kritizuje, již prosvítá jeho vlastní záměr. Závěr, k němuž v této kapitole dospívá, lze formulovat následovně: fikční výpověď je skutečně jistým (specifickým) druhem předstírání, neboť „imituje“ faktuální diskurz. Autor předstírá, že vypovídá o skutečných věcech a událostech, ačkoli má jeho výpověď pouze virtuální referent. Na druhou stranu je předstírání pouze jakýmsi prostředkem akce jiné, a to – jak autor následně deklaruje – formování fikčního světa. Od tohoto okamžiku se po zbytek knihy leitmotivem Kotenova výkladu stává výrok Gérarda Genetta: „Předstíráním, že pronáší tvrzení (o fikčních bytostech), romanopisec zároveň dělá něco jiného, totiž tvoří dílo fikce.“² Třetí kapitola si tedy klade otázku, jak konkrétně řečový akt, jenž je základem fikční výpovědi, vypadá a co je pro něj oproti řečovým aktům ostatním specifické. Jinými slovy, Koten zde představuje svůj model fikční komunikace, jejímž prostřednictvím je fikční svět prezentován čtenáři. Za klíčový moment výkladu lze pak označit místo, kde autor na základě návrhů svých předchůdců (za nejbližšího inspirátora lze snad označit Marie-Laure Ryanovou) definuje fikční komunikaci jakožto komunikaci principiálně zdvojenou, „vrstvenou“.

¹ J. Koten, *Jak se fikce dělá slovy*, Host, Brno 2013, s. 23.

² Tamtéž, s. 45.